

MEREKE
R A T H A C I

Lambert E. Egan

Хамза
ЕСЕНЖАНОВ

АҚ ЖАЙЫҚ

ТРИЛОГИЯ

MEREKE

Алматы

2013

УДК 821.512.122

ББК 84 Қаз 7-44

Е 79

Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
«Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару»
бағдарламасы бойынша шығарылды

Есенжанов Х.

Е 79 Көп томдық шығармалар жинағы / Хамза ЕСЕНЖАНОВ.–
Алматы: «Мерекенің баспалар үйі» ЖШС, Mereke baspasy, 2013.–
ISBN 978-601-7370-22-0

Т.ІІ: Ақ жайық: Шыңдалу: роман – 504 б: 14 сурет: портр.
ISBN 978-601-7370-24-4

Көрнекті жазушы Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» романының екінші кітабы – «Шыңдалу» 1919-1928 жылдар арасында қазақ ауылдарының басынан кешкен талайлы тағдырлары көркем бейнеленеді.

УДК 821.512.122

ББК 84 Қаз 7-44

Барлық құқықтары қорғалған. Осы кітаптың ешбір тарауын қандай түрде де «Мерекенің баспалар үйі» ЖШС-ның жазбаша рұқсатынсыз көшіріп басуға болмайды.

ISBN 978-601-7370-24-4 (Т.ІІ)

ISBN 978-601-7370-22-0

© Есенжанов Х. (мұрагері), 2013

© суреттер «Мерекенің баспалар үйі» ЖШС, 2013

Mereke baspasy

© көркем безендіру «Мерекенің баспалар үйі» ЖШС, 2013

Mereke baspasy

© «Мерекенің баспалар үйі» ЖШС, 2013

Mereke baspasy

ЕКІНШІ КІТАП

ШЫҢДАЛУ

ҮШІНШІ БӨЛІМ

Ұзын аққан, міне, Еділ мен Жайығың
Талай ерлер өрлей салған қайығын...

Сәкен

БІРІНШІ ТАРЛАУ

I

Қара Оба болысының жері байтақ – бір жағы Жайық, бір жағы Есен Аңқатысының басына қарай ойысып, жалпақ жатқан Жымпиты даласымен ұштасып кетеді. Атпен жүрсе айналасы әлденеше күндік бұл самиан сардаланың құбыла беті қырат та, арқа жағы ойпаң. Сан түрлі шөп өсетін құйқасы кілемдей қара топырақты осы жазық алапты үстінен шықпасаң көрінбейтін терең-терең сайлар мен ұзын-ұзын өзендер ғана жарып өтіп, Жайыққа құлап жатыр. Тауы да жоқ, орманы да жоқ тақтайдай дала; алыстағы аласа адырлар мен жұмыр бел жонайттарының үстін жаз күні қалтыраған сағым орап алып, көкжиекпен тұтасып жатқан теңіздің төріндей етіп көрсетеді; ал қыстыгүні: белесі мен обасын, ойпаты мен саласын қартадай сары қар бүркеп, бетіне көз аялдар қарасыны аз күн астында тұтасып жатқан шетсіз бір-ақ аяң.

Жайық бойын мекендеген шоғын-шоғын Керделілер мен Тамалар көше жайлап мал жайып, жиегіне шұқылап егін егіп бұл ұшан-теңіз шұрайлы өңірдің бір қолтығын да игерерлік емес-ті. «Бұл жерге өнегелі өмір үлгісін көрсететін егіншілік ісіне жетік ел қондырсаң, күрлеген өлкеге айналар еді» деп көксеген кәрі Бақытжан

Екінші думаның мәжілісінде: «Ресейдегі қалың шаруа ағайындардың жері жоғы бізге де батады, біз оларға ығысып, жер беруге әрқашанда әзірміз» деген-ді. Бірақ ағайыншыл Бақытжанның адамшылығын ескеріп, оның өнегелі өмірді көксеген тілегіне сай қоныстану болған жоқ-ты. Әлсізді жаншып, теңдік тілегенді езіп үйренген отаршыл үкімет 1900 жылдары тап сол ұланбайтақ жерге топырлатып «ел қондырды». Бұл, әрине, жер иесі қазақ елінің қалауымен де, қоныстанушы қарашекпеннің тілеуімен де жүргізілген іс емес-ті. Помещиктер мен шіркеу иелерінің, құлақтар мен шен-шекпенділердің жері мен суына «біз де адамбыз» деп көз алартқан шабаталы шаруалар көшіру тізімінің нақ басына ілікті де, көгендеген қозыдай вагонге тиеліп әкелініп кең сахараға бір-ақ ақтарылды. Ол желкесінен ұстап отарбаға малша тиелген мұжықтардың көбі бір соққыдан екі соққы жеген «хохолдар» еді. Қазақты «киргиз» деп кеткені сияқты, бұл украиндықтар да ол күнде өз аты өзіне бұйырмай «хохол» (айдарлы) атанған болатын. Әрине, бұларға Жайықтың оң жағасын бүтіндей иемденіп қалған казак-орыстардың арасынан орын «ауысқан» жоқ, «бар, ана киргиздармен қырылысыңдар» дегендей, бұл Украина егіншілерін әміршілер қазақ жерінің қақ ортасына — үлкен өзеннің қорғансыз жатқан арғы бетіне апарып тастады. Сөйтіп қазақ даласы ескі Қара Оба болысының жерінде Федоровка, Богдановка, Покатиловка, Алексеевка, Долинка, Керенка, Павловка деген селендер пайда болып еді.

Басында жер қожасы Кердерілермен қонысты тартып қонған қарашекпендер арасында қырық пышақ ұрыс-талас та, жазы-қысы үзілмейтін дау-жанжал айтыс та болып жүрді. Бұл, әрине, жер-су жетпегендіктен емес, түсінісудің тапшылығынан туған егес еді. Бірте-бірте ішкі беттен келген бейнетқор егінші елдің жер жыртып, егін еккенін, қала боп үй салғанын, мектеп ашып бала оқытқанын көріп қазақ еңбекшілері де кәсіпке араласа бастады, бірден екі отырықшылық тұрмысқа қарай бет алды. Айлар, жылдар өтіп жатты. Жері мен суы, базары мен кәсібі аралас бұл көрші қонған қарашекпендер мен қазақ ауылдары мидай араласа бастады. Таныстықтан тамырлыққа жол ашылды. Қазақ тілі мен орыс тілі егіз тілге айналды. Келе-келе өгей ұлдай патша үкіметінен көз түрткі болып өскен бұл жағадағы ұлты басқа екі ел ағайынды адамдай қол ұстасып, басына бостандық, еліне теңдік алу күресіне бірге аттанатын күн де туды.

Орал ойранынан кейін Әбдірахман Қара Обаға ай жарым дегенде оралды. Бірақ ол Жайық жағасындағы өзінің ауылына да, адамы шетінен таныс Федоровка селосына да бармай, қырдағы Әжі ағашына келді. Әжі ағашы Богдановка селосының түбінде, ертеректе ел жайлап, қазір шабындыққа айналған шөбі мол, суы тұщы, ауыл табанынан қырғарырақ тұрған бір тамаша сала еді. Былтырдан қалған бір кебен пішен мен жапанда тұрған жалғыз ағаш жолаушыға аялдау үшін әдейі қойғандай — түбі әрі көлеңке, әрі ық.

Күн кешке айналған шақ-ты, күндізгі ыстық алдақашан бөсеңсіп, ағаш түбі тіпті салқын

тартып қалыпты. Әбдірахман сол көлеңкесі ұзарған ағаштың саясына етпеттеп жатыр. Даланың мұрын мейірін қандыратын қышқылт жұпары — киік отын иіскеп-иіскеп қояды. Он бес шақырым жер жаяу жүріп келген адамға көк орай үстінде көлбеп дем алған қандай жақсы! Ол Қаленнің мінгізіп жіберген атын да, ат алып қайтуға қасына қосқан баласын да «Қырық үйдің» жерінен асқан соң, Ащыбұлақтан кері қайтарып жіберген. Көлденең көрген адамға майданнан қайтқан солдат сияқты: сақал-мұрты қырылмаған, етігінің жұлығы аппақ, күнге күйген сұр гимнастеркасының түсі қураған ақ шатыр сияқты, үсті де шаң-шаң. Бірақ ол кездескен адамға: «Мына бір қыстан қалған пішенді мал

бүлдірмесін деп орлай келіп едім, күн де ыстық болды. Әбден қалжырадым...» демекші. Бұған жұрт нанарлық та. Не көп, майданнан қайтқан солдат көп, олардың ел шаруасынан ала бөтен көзге түсетіні де күнге күйген гимнастеркасы мен әскер етігі және бәрі де бірнеше жыл қолына тимей, азапты соғыстың құшағында жүріп азып, сағынып зар болған үй шаруасына өші бардай-ақ жан-тәнімен кірісіп кеткен. Қай селоны алсаң да үй төңірегін тараштаған, шалғы көтерген, ат суарған, арба оңдап жатқан солдат киімді шаруадан көз сүрінерлік. Қазақ ауылында бір-екі жылдан бері сұр шинель мен сұр гимнастерка киген шаруалар толып кетті.

Сөйтіп Әбдірахман «ор қазған солдат киімді шаруа» болып жалғыз ағаш түбінде дем алып жатты.

Жусанын иіскеп, бетегесін жастық етіп талай аунаған, жас күндерінде талай жылқы күзетіп талай түнеген бұл кіндік кескен жер ел мен үйін сағынған Әбдірахманға салулы төсек, салқын үйдей көрінді. Ол әденеше рет аунап түсті, етпетінен де, қырынан да жатып Қара Обаның кешкі сағым орай түскен жасыл қырларын көзі тойғанша қарады; шалқалап жатып айдын шалқар аспанына көз жіберді; ойпаң салаға орын тепкен орыс деревнясының алыста жатып үйлерін санады. Бәрі таныс, бәрі жақын жер мен ел! Бәрі де кеше ғана көріп-көрісіп жүрген жандар! Қандай рахат сақара! Жүрекке өзгеше жылы!..

Ол әдене бір қиял тербетерлік алдағы өмірдің аса айқын болмаса да, бақытты, шатты, даңқты суреттерін көз алдына зорлап елестеткендей

болып жатып көзі ілініп кетті. Қанша уақыт өткенін көзін ашқаннан кейін батуға таяу тұрған күннің ұясына кіріп кеткенінен ғана шамалады, он-он бес минут қана өткен шығар. Бірақ көп уақыт сияқты. Өте көп уақыт! Қатты дауыл соғып жер дүние солқылдап тұрғандай, ысқырған желдің дыбысы құлаққа келеді...

Басын көтеріп алғанда, алдымен оның көзіне пішен жақтан келе жатқан жаяу адам түсті. Қалың шөпті жапыра басып жақындап келеді. Қолында таяғы бар шаруа орыс. Ысқырған жел болып естілген осы жаяу адамның шалғынмен жүрген аяғының дыбысы екен. Әбдірахман басын көтерген күйі, орнынан тұра қоймай, екі аяғын көсіліп отырды. Төрт-бес қадамдай-ақ жерге келіп қалған бұл адамның түрі де, киімі де қырдан келе жатқан шаруа екеніне күмән келтірерлік емес. Сонда да сергек ұйықтап, сақ жүріп қалған революционердің оң қолы ақырындап ішкі қалтасына қарай жылжыды. Бұл қимылды келген шаруа сезген, сезбегенін кім білсін, әйтеуір ол Әбдірахманның күні бұрын дайындап қойған жауабының үстінен шықты.

— Солдат молодец! — деді ол. Сөйтті де арғы жағын қазақша сөйлеп кетті. — Пішенді жақсы орлағансін! Малға шаштырмай, вақытында қандай ақылды жұмыс істегенсін? Мен анада көріп едім: осы пішенді бір өгіз иіктап жатыр еді. Сабанга түскен өгіздікі арка кішиді. Пішенге сүйкенеді. Өгіз пішенді көрсе құтырып кетеді. Осы күні ат аз, өгіз көп. Сен жақсы орлайсың; терең орлайсың. Окоп қазып үйренген солдатсың, а? Солдат жұмысқа жақсы. Молодец!

Әбдірахман оның мақтағанына емес, жай-

барақат момын шаруа екеніне және жасының өзінен әлдеқайда үлкен екеніне қарап өте-мөте жылы үнмен:

— Здравствуйте, дед, здешний? — деп сұрады.

— Здрасти, здрасти. Осы жердікі. Мына Богдандікі, — деді шаруа. Ол мақтауға әбден тұрарлық. Пішен иесі (кім екенін Әбдірахман білген жоқ-ты) кеше ғана бетін жайпақ, астын тап-тар етіп және ара-арасында ат жалындай қыр қалдырып бөлмелеп орлапты; келген мал аттап та өтерлік емес, ордың ішіне түссе айналып та шыға аларлық емес. — Бағана Әбдірахманның өзі де қарап тұрып шаруаның адам сүйсінерлік әрі шебер, әрі мұқияттап берік орлаған орына қатты риза болған еді. Ол мына шаруаның ыңғайына екі үштілеу етіп жауап қайырды.

— Келісті орлаған дейсіз бе? Әрине, кім орласа да еңбегім зая кетпесін деп мұқият орлауға тырысады ғой. Бірақ шаруа байғұстың пішеніне түсетін мал қазір көбейіп тұр ғой, кәрия. Ана атты казактар, өгізден де жаман. Бейнеттеніп шапқан шөбіңді жаздың қақ ортасында-ақ аттарына жегізіп бітірді. Ауылға келсе болды — аттарына шапқан шөп салдырады. Мұндай екі аяқты айуанды мен өзім бұрын-соңды көріп-білген жоқ едім. Сіздердің Богдановкаларыңыз аяқ асты емес. Мойны қашық жерде, әдейі арнап келмесе, кез келгені соға бермейтін шығар, — деді.

Көмейден шығатын «Қ» мен «Ғ» сияқты күңгірт дыбыстарды ғана жіңішкертіп айтқаны болмаса мына шаруа орыс, қазақ тіліне судай көрінді. Және өзі қазақша сөйлеуге құмартып қалған адамдай, орысшаны қойып қазақшаға ауа

береді. Сондықтан оған жауапты Әбдірахмен да өз тілінде қайырды. Ал, шаруа бара-бара тілге де, астарлы сөзге де жетік екенін, тіпті, саясаттан да құралақан емес екендігін дәлелдей түсті.

— Мына сияқты сен қазған ордай етіп, екі аяқты айуандарға да ор қазып, алдын бөгеп қою керек, — деп күлді шаруа. — Ол соған құлап мойнын үзіп алсын, а... сен өзің қай ауылдансың, Сүгірбай ма, Кісік ауылы ма? Әлде Жарма ауылы жақтан ба?

«Мынау менің өзімді танып тұрған қу ғой. Барлық ауылдың атын білгенде, мені де талай көрген шығар...» — деп ойлады да, Әбдірахман күліп:

— Кәрия, отырыңыз. Мен Сүгірбай ауылынікімін. Ал, сізге шынын айтайын: бұл орды мен орлағаным жоқ, бірақ кім орласа да ерінбей еңбек істейтін адал шаруаның қолы көрініп тұр. Сіз де жақсы байқаған екенсіз. Бұл орға өгіз түсе алмас. Ал, екі аяқты айуандарға орды менен басқалар, яки шаруалар, мына сіз сияқты адал ниетті шаруалар қазып жатқан жоқ па? Мен сіздің Богдановкаларыңызды жаппай ор қазуға шықты деп естідім... — деді.

Ол қарттың өзі бастаған жұмбағын өзі қалай шешер екен деп, жүзінен де жауап іздегендей бетіне қадала қарай қалды. Бірақ шаруа Әбдірахманның сұрағына тура жауап қайтармай, көзінің астымен қадалған Әбдірахманға бір қарап алып өз ойын түптей түсті.

— Сүгірбай ауылынікі болсаң, мен білмеймін ол жерде кім бар? Көзге түсетін жігіттер Айтеке мен Нісеке тұқымы. Айтеке баласы Оральскідегі

казактар бунтында ұстатпай кеткен дейді. Әлде сен солмысың?! Айтекеге ұқсайсың! Мен көрмеген едім, — ол болсаң сен бұрын шетте, Күйікқалада жүрдің... Жарайды, айтпасаң да болады. Сүгірбай ауылында карательдер жатыр дейді. Олар Парамоновты да іздеп жүрген көрінеді. Бізге де келді...

Әбдірахман сасып қалды. Бұ бәрін білетін адам болып шықты. Ол жалма-жан тая жауап беру ниетімен қарсы сұрақтап сыр тарту әдісіне көшті.

— Кәрия, оны сізге кім айтты?

— Нені айтасың?

— Айтиевтердің атамандар қолынан қашып шыққанын кімнен естідіңіз?

— Естідік. Біздің Михаил Макеевичтен естідік. Хабар ертеңінде келді. Жаман хабар жата ма. Ізінше карательдер де келді. Михаил Макеевич деп мен Довженконы айтамын. Мен сезіп тұрмын сен Довженконы да, Петр Петрович Парамоновты да білесің. Менің ішім сезеді. Сен білесің ғой жасырма, — деді шаруа күліп.

Орал советінің атқару комитетіне мүше болып сайланған Парамонов пен Богдановканың басшысы большевик Довженкомен кездесу үшін Әбдірахман тап осы жерге келген-ді, ымырт жабылғанша аялдап, селоға өз бетімен елеусіз түрде кірмекші еді. Ал, мына ақпейіл шаруа көп нәрселердің ұшын көрсетіп тастады. Сондықтан Әбдірахман жолдастарын анықтап сұрауға бел байлады.

— Кәрия, мен Довженконы да, Парамонов да бұрын көріп едім, екеуімен де таныспын.

467742

“ЖУБАН МОЛДАҒАЛИЕВ АТЫНДАҒЫ
БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСТЫҚ
ҒЫЛЫМИ-ӘМБЕБАП КІТАПХАНАСЫ”
МҒМЛЕКЕТТІК МЕКЕМЕ

«Оларды сен білесің» деп сіз дұрыс болжап тұрсыз. Ал, Довженко қазір үйінде ме? — деп сұрады Әбдірахман.

Әбдірахман кәрия деп сөйлегенмен бұл шаруаның жасы елуден көп жоғары емес-ау деп шамалады. Бойшаң келген таразы адам; таяуда қырған сүйір иекке көк бурыл қылтанақ қайтадан қаптап келе жатыр да, ал ұстара тимеген қою мұрт әлі қоп-қоңыр, оның ішіндегі азын-шоғын ақ талдар көзге аса ілінерлік те емес; үлкен қырлы мұрны мен тік маңдай жүзіне жарасты сүс беріп тұр; бірақ бет әлібі ызғарлы емес — көз айналасындағы жұмсақ сызықтар мен оның жұқа өңі, әсіресе сөйлеген кезде күле түсетін көз құйрықтары жылы шырайдың белгісі сияқты. Бетіне қарап отырып: «Ақылың да, сұмдығың да мол шығар, бірақ тегің мейірімді жансың ғой» деп бағалады Әбдірахман.

— Айттым ғой оларды білетініңді мен бірден шамалап едім, жолдас Довженко бүгін селода, — деді ол Әбдірахманға таман жақындай түсіп, — ол да қашып жүр. Үйінде жатпайды. Бірақ біз өз адамдарымызды зәбірге бермейміз. Сен жасырма, кімсің, айт. Оларға айтатын сөзің болса жасырма...

18 Әбдірахманның жүрегіне кәрияның сөзі елжіретерлік бір аталық мейірім құйып жібергендей болды. Оның қиылғандай сұрап «кімсің, айт» дегендегі лебізі шексіз есіркеген үн боп естілді. «Енді сақтық етіп бұл адамға жөн айтпау күнә болар» деген оймен ол:

— Біз оларды зәбір-жапаға бермейміз деген сөзіңіз саналы адамның ғана аузынан шығатын

адамшылық сөз. Мұны езілген еңбекшілердің ғана шын тілектес адамдары айта алады. Мұндай бауырмал, ерлік сөзіңізге рақмет. Мен сол екеуінің жолдасымын. Сіз мүмкін танып та тұрған шығарсыз. Менің атым Әбдірахман, фамилиям Әйтиев, — деді.

— Моисей Кисляк, Богдановка селосынікімін, — деп шаруа Әйтиевтің жанына қазақша жүгініп отыра қалды да, қос қолын беріп амандасты. — Мені сіз танымайсыз, Айтиев жолдас. Бұрын көрген жоқсыз. Бірақ мен сізді шырамыттым. Ініңізге, әкеңізге ұқсайсыз. Басқа әңгімені селоға барғансын жолдастарың айтар. Жүріңіз.

— Рақмет, ақсақал, көп рақмет. Жылы сөзіңізге сансыз рақмет.

Кисляк балаша күліп, өзінің топшылағанын дәлелдей түсті.

— Мен сіздің пішенші емес екеніңізді әп дегеннен білдім. Сонда да хитрить еттім: солдат, орды жақсы казғансын дедім. Ор казған кісі терлейді, шаршайды, қолдары күлбіреп кетеді. Сіздің қол күрек ұстамаған қол, оны әп дегеннен көрдім. Сонсын темір күрек те жоқ кой сізде, — деп күліп айнала бір қарап алды да: — етік жүлігі агарған, көп жүріп аяқ ауырған, гимнастерка күнге күйген. Алыстан келгенсін, шаршап келіп, көз ілндіріп жатқансыз. Ана «кірік үй» жактан. Ащы бұтақтан келгеніңізді мен көрдім егін басында отырып. Дұрыс па, Айтиев жолдас. Кәрия біле ме?

— Дұрыс, кәрия, бәрі дұрыс... атыңызды қалай дедіңіз, кәрия?

— Моисей Антонович Кисляк.

— Моисей Антонович, арғы жағын айтпай-ақ қойыңыз. Мұндай кезде кімнің кім екенін сұраспаған да жақсы. Ал, Довженконы сіз хабарлап маған жіберсеңіз жақсы болар еді.

— Жоқ, өзің жүр... өзіңіз жүріңіз. Жуынып, тамақ ішіп, сақал алып, ұйықтап алыңыз. Мен өзім күзетіп тұрамын, ешкім келмейді. Келсе де, жасыратын жер бар, — деді Кисляк Әбдірахманның қолын ұстап жалынғандай пішінмен.

Село алыс емес еді, бұлар оған андағы-мұндағы көзден жасырынып жетпеген кезде келіп жетті.

Жолшыбай әңгімешіл Кисляктің кім екенін білгісі келіп Әбдірахман:

— Қала жақта не болып жатқанын білмейсіз бе? Үлкен фронт жақындады деген әңгіме естілмей ме? — деп сұрап еді.

Кисляк оған:

— Менен ондай әңгімелерді сұрамаңыз. Мен шаруа кісі, ауыл арасының кәкір-шүкір әңгімесі болмаса, ондай үлкен жайларды білмеймін, — деді. Сөйтті де морт қайырған жауабы Әбдірахманның көңіліне келіп ауыр алып қала ма деген адамдай жалтаң-жалтаң қарай берді. Қонақ есебінде мүскіреп алып келе жатқан бұл жұрт үшін бейнет шеккен жанның көңілін көтеруге тырысты ма, болмаса басқа бір ниеті болды ма, әйтеуір ол:

— Киргиз көршілер бай ел. Мен көп араластым, екі-үш жыл Меновой дворда жұмыс істедім. Сонда киргиз көршілерімнен тіл үйрендім.

Богдановкаға келген соң да ауылмен араласып тұрамын, ана Қожалар тамыр, күнде барып тұрамын, қымыз ішемін, жақсы адамдар, — деп қазақ көршілерін мақтады. — Біз жарлы селомыз. Бір сиыр, бір аттан басқа мал жоқ. Көбінде ат та жоқ. Егін де мәз емес. Жер жыртуға күш те аз. Бір-екі семья ғана күйлі тұрады, — деді.

Шынында да Әбдірахманның көзіне дәулетті селоның пішіні келе қалмады. Жері құйқалы, суы мол, аяғы бөгетті Тереңсайдың бойын қуалай салған кішкене үйлердің бәрі біркелкі. Төбелері сабанмен жабылған. Алыстан қарағанда жағалай тіккен егіншінің қосындай шошайған төбелері ғана көрінеді. Шағын аула, жинақты қораның төңірегінде мал басы көзге іліне бермейді. Өзі ұзын, өзі жалғыз көшенің екі жағы осы сияқты тізілген төрт бұрышты үйлер ғана. Село жанында көрінім жерден қол бұлғап тұратын жел тиірмен де, асты дүкен, үсті сарай қос қабат үйлер де, шошайған шіркеу де жоқ. Үй сыртында үйілген мая-мая пішен де көрінбейді. Адал бақанның қысқа-қысқа ашалары сияқтанып, ұзын көшеден сайға қарай бұтақтап шыққан келте орамдар да томпиған үйлерге толып тұр. Бәрін бір қалыптан шығарғандай және бәрінің сырты ақ балшықпен сыланыпты.

Сырт көрінісі жұпыны, қара-құрасы аз, қыбыры кем, даңғыр-дұңғыры жоқ жым-жырт жатқан дала қойнындағы бұл момақан село адамға бай екен, әсіресе бала мол көрінді.

Кешке таман көшемен өтіп бара жатқан солдат киімді, сақал, мұрты өсіңкіреген қара қазаққа қарап көшенің екі беті әйел мен баладан өріліп қалды.

— Мама, мама, дядя Кисляк солдатты айдап келеді, қарашы. Әне, қарашы, — деді бір бала көріп тұрған мамасының етегінен тартып.

— Цып. Солдат емес, киргиз, — деді шешесі баланың төбесінен нұқып қойып.

— Әрине, киргиз. Сен солдат пен киргизді айыра алмайсың, — деп әйелдің екінші баласы білгішси қалды. Бірақ бірінші бала да өз пікірін дәлелдеу үстіне тапқырлық көрсетіп жатты.

— Киргиз да, солдат та, — деді ол. — Көрмейсің бе, гимнастеркасы бар. Ал, өзі қап-қара.

Кисляк пен Әбдірахман ұзын көшемен көп жүрмей бір үйге бұрылды. Үйдің арт жағындағы қарағаймен шегендеген биік қақпақты құдықтың жанында бір қолымен атының мойнын, бір қолымен жас келіншектің белінен орай құшақтап ұзын бойлы, қапсағай қара жігіт өзіне қарай тартып тұр еді.

— Ваня, ақымақтанба... жібер шелекті, үйде жұмыс көп, кеш болды. Қараңғы түсіп барады, — дейді келіншек, жігіттің қолынан аса босана қойғысы келмейтін жұмсақтау үнмен.

— Мен шелекті ұстап тұрғаным жоқ, сені ұстап тұрмын, сонсоң, сенің үйіңде жұмысың бар екен деп мен атымды суармауым керек пе, ақылды келіншек? — деп қыса түседі Ваня дейтін ұзын жігіт.

— Жібер деймін, Ваня! Ақымақтанба деймін, Ваня. Жұрт көріп тұр ғой...

— Бөтегенді бұлттытып, өзіңді шелегіңмен қосып атқа өңгеріп алып кетейін бе?

— Қолыңнан келмес!

— Алып кетсем қайтесің?

— Ваня, ақымақтанбай жібер. Әне, Моисей Антонович келіп қалды. Ваня, сен нағыз ақымақсың. Жұрттың жолын бөгейсің, жібер деймін шелекті, — деп әйел даусын ширата, өзі жұлқына түсті. Бірақ жігіт оны босата қоймай, қолымен белін құшақтаған күйі бұрылып қарады да:

— Е, Моисей Антонович келіншек көрмеді дейсің бе. Жас кезінде ол өз деревнясында первый порубок болған кісі. Солай ма, Моисей

Антонович? — деді кішкене шарбақ қақпаның алдына келіп қалған Кислякке қарап күліп.

Әбдірахман ұзын жігіттің әйелді құшақтап тұрғанын жаңа ғана көрді. Жігіт те оны көзі шалып қалып, танитын адамдай ыржия түсті.

— Ваня, — деді Кисляк орысша, даусын көтеріңкіреп, — госпитальдан шыққан солдат. Алыстан келеді екен. Сен де солдатсың ғой, сенің үйіңде болсыншы таң атқанша, — деді. Оның даусын қатардағы үйлер түгіл, көшенің арғы бетіндегі адамдар да естігендей болды. Сөйтті де ол: — Бері келіп кетші, — деді ат суарған жігітке ақырын ғана. Суға қанған ат, қақпа алдындағыларға едірейе қарап, ақтық ұрттаған суын құдық басының қақ тұра бастаған көк балшығына ағызып тұрып бүйірін шығара демін бір-ақ алды. Ал, «шелегімді бер» деп асыққан әйел, енді әбігерленген жоқ. Ол қақпа алдындағыларға «қайдан келіп қала қойып едіңдер» дегендей, аузын томпайта қарады да, белін босатып, ұзын қолын сермей түсіп адымдап бара жатқан Ваняға қабағын шытты.

— Сен Ваня, ешқайда шыққан жоқсың ба? Батькоң үйде ме, — деп сұрады да, — мына кісіні Довженко мен Петр Петровичтің біріне алып бар, — деп сыбыр ете қалды Кисляк оған.

II

24

Петр Петрович Парамонов Әбдірахманды Богдановка ячейкасының мүшелерімен таныстырды.

III

Аңдыған жау аяқ астынан да шыға келеді. Парамонов пен Әбдірахман іңірде село шетіне ақтар отряды келіп кірді деген хабар алды.

— Петр Петрович, бір взводқа жуық адамымен офицер Белов келе жатыр. Қазір село шетіне кірген де шығар. Өкше арты Покатиловка, бірақ мен Кобецпен кеше ғана хабарласып едім — ол «қозғалыс жоқ» деген. Соған қарағанда дұшпан отряды тура келе жатқан сияқты, — деді жас Белан «тықырға» есік ашқан екеуіне.

Бұл жұрт орынға отырған кез еді. Тереңсай беттегі Моисей Кисляктің кішкене шоланында сығырайған май шамның шүберек білтесін қайта-қайта түзеп, Петр Петрович Парамонов тізім жасаған Әбдірахманға жарық етіп отырған. Жасырын комитеттің бұл екі мүшесі соңғы күндері елеусіз жүріп керек адамдармен ауызша тілдесіп «Халық дружинасына» жазылғандардың тізімін тағы да сыннан өткізген. Ең табанды, ең алғыр жігіттердің бір тобына қолда бар қаруды ұстатып, Оралдағы ақ казактар мен Жымпитыдағы Досмұхамбетовтер үкіметіне қарсы амал жасауға бел байлаған: бұл «екі үкіметтің» еріксіз ат пен жігіт, ақша мен астық жинап елді ығыр еткені күн санап, ай санап еңбекшілер өшпенділігін арттыра берді де, қарсы күресушілер тобын бұрынғыдан да молайта түсіп еді. Осы жайды есептеп күрес әдісін жобалаған бұл большевиктер алдымен елден салғырт жинатпауға әрекет етпекші болды. Онан кейін қазақ даласын қолына берік ұстап, Жымпиты